

Микола Боровик

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ НАУКОВОЇ РОБОТИ В ЧЕРНІГІВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ІНСТИТУТІ (1954 – 1998 рр.)

У статті мова йде про основні напрямки наукової роботи в Чернігівському педагогічному інституті за період його 44-річної історії. Розглядаються окремі її етапи й особливості організації дослідницьких студій. Зроблені висновки про формування системи наукової роботи протягом всього періоду життєдіяльності педагогічного інституту.

Ключові слова: наукова робота, науково-дослідна робота студентів, видання статей, монографій, підручників, виконання госпдоговірних тем, аспірантура.

З трансформацією учительського інституту в педагогічний особливу роль у діяльності ВНЗ відігравала науково-дослідницька робота. Проте дана проблема не була висвітлена в історичній літературі. Ось тому метою цієї статті є вивчення особливостей організації наукової роботи в Чернігівському педагогічному інституті за період його функціонування.

Дослідження цієї проблеми нами умовно поділено на три періоди: перший розпочинається з другої половини 50-х і триває до середини 60-х років, другий – з середини 60-х – до початку 90-х років і третій – з 1991 р. – до реорганізації педінституту в педагогічний університет у 1998 р.

У 1955 р. головними завданнями викладачів в цьому напрямку були традиційні для того часу завдання, пов'язані з «вирішенням завдань, які були поставлені в постановках ЦК партії з ідеологічних питань, в рішеннях 19 з'їзду КПРС з питань політехнізації». Наукова робота викладачів кафедр в основному зводилася до підготовки кандидатських дисертацій, публікації журнальних та газетних статей. Підготовка монографій, шкільних та вузівських підручників на цей час не стояла на порядку денному викладачів інституту.

На середину 50-х років в інституті функціонувало два факультети та п'ять кафедр. Саме такою була структура колишніх учительських інститутів в Україні.

Основними здобутками викладачів за 1955 р. була публікація в різних виданнях результатів власних наукових досліджень. За рік сім викладачів (В.М. Костарчук, М.С. Красіко, С.І. Гончарук, Б.Ф. Кирющенко, О.С. Шева, П.Г. Мінеєв та В.С. Кролевець опублікували 13 статей у різних виданнях, причому 9 статей з'явилися у обласній газеті «Деснянська правда», а П.Г. Мінеєв виступив на обласному радіо з повідомленням про видатного радянського письменника М.О. Шолохова. Лише три публікації були надруковані у наукових виданнях: стаття О.С. Шеви «Відображення революції 1905 – 1907 рр. в українській літературі» (український методичний журнал «Література в школі», № 4), стаття В.С. Кролевця «Математична олімпіада газети «Зірка» (збірник Українського науково-дослідницького інституту педагогіки «З досвіду викладання математики») та доповідь В.М. Костарчука «Про один метод

© Боровик Микола Анатолійович – аспірант кафедри всесвітньої історії Навчально-наукового інституту історії, етнології і правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

вирішення систем лінійних рівнянь і відшукування власних векторів матриці» (математична серія «Доповідей АН СРСР», №4 [1, арк. 22-23]).

Протягом 1955 р. викладачами інституту була захищена одна дисертація. Старший викладач кафедри марксизму-ленінізму В.М. Воїнова на засіданні спеціалізованої вченої ради при Інституті підвищення кваліфікації Київського державного університету імені Тараса Шевченка захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.

Одним з напрямків наукової роботи того часу були виступи з лекціями і доповідями викладачів інституту на науково-методичні і педагогічні теми перед учителями, студентами і громадськістю. Так, кандидат педагогічних наук П.М. Глушков виступив на обласному семінарі учителів математики з доповіддю «Підсумки проведення математичної олімпіади серед учнів старших класів середніх шкіл». Старший викладач С.А. Хатюков виступив перед учителями фізики м. Чернігова з доповіддю «Про політехнічне навчання на уроках фізики середньої школи». З доповідями на різноманітну тематику серед учителів, студентів і громадськості виступали також члени кафедри мови та літератури О.С.Шева, П.Г.Мінеєв, О.Л.Мешкова, О.Й. Коцюба.

З метою поширення найновіших наукових знань серед молоді в інституті був створений учнівський лекторій фізико-математичного та філологічного спрямування, де читалися лекції викладачами інституту. З цією метою був підготовлений абонемент з тематикою виступів, який був поширений серед старшокласників м. Чернігова [2, арк. 40-41].

Характерною особливістю контролю за науковою роботою на початковому етапі діяльності педагогічного інституту з боку ректорату, керівництва факультетів і кафедр було щомісячне обговорення на засіданнях ради інституту та кафедр результатів науково-дослідницької роботи викладачів. На цих засіданнях не лише заслуховувалися звіти та інформація про наукову роботу, а й попередньо проводилася перевірка виконаної роботи. На засіданнях кафедр обговорювалися глави та розділи кандидатських дисертацій, плани і проспекти методичних статей та посібників.

Контроль за виконанням планів науково-дослідницької роботи здійснювався особисто директором, науковою частиною інституту та завідувачами кафедр. Достатньо критично оцінювалися результати наукової роботи у звіті за 1955 р., де вказано на значні недоліки в роботі кафедр в цьому напрямку. Перше зауваження стосувалося незначної кількості публікацій на сторінках наукових і методичних видань. Не було підготовлено жодного методичного посібника для студентів, а також курсу лекцій з будь-якої дисципліни. Недостатньо вивчався і поширювався передовий педагогічний досвід роботи учителів через видання методичних публікацій.

Окрім того, у звіті йшла мова про шість викладачів, які не виконали запланованої на 1955 р. наукової роботи. Серед них був один із завідувачів кафедри, кандидат наук, який не підготував до друку статті. Подібні завдання не виконали також три старші викладачі та два асистенти.

Підбиваючи підсумки за перший рік роботи педагогічного інституту, керівництво ВНЗ прийшло до висновку, що для покращення результатів наукової діяльності «необхідно зменшити максимальне академічне навантаження викладачів», ставити за обов'язок виконання наукової роботи. Було висловлене побажання, щоб дирекції інституту було надано право давати творчі відпустки викладачам терміном до трьох місяців та наукові відрядження за межі України до одного місяця [3, арк. 17].

Подібні завдання довелося вирішувати викладачам педінституту у другій половині 50-х років. Проте науково-дослідницька робота стала обов'язковою для всіх викладачів і одним із важливих напрямків діяльності ВНЗ. Збільшувалась кількість друкованої продукції у різних наукових виданнях. Так, у 1958 р. за нашими підрахунками викладачі п'яти кафедр інституту надрукували 24 статті: кафедра марксизму-ленінізму – 4, кафедра педагогіки – 4, кафедра математики – 5, кафедра фізики – 3, кафедра літератури – 8. У місцевій пресі вийшло близько 20 статей про роботу інституту, проблем освіти, з історії Чернігівщини тощо.

Окрім того, протягом року було підготовлено і проведено дві наукові конференції,

присвячені 70-річчю з дня народження А.С. Макаренка та 40-річчю з дня створення Компартії України. Також проведені дві науково-практичні конференції спільно з обласним відділом освіти та учителями Чернігівщини, одна – з обговорення навчальних планів та програм для новоствореного факультету початкових класів, інша стосувалась зміцнення зв'язків школи з життям та подальшого розвитку системи народної освіти [4, арк. 19].

Саме в даний час з'являється як обов'язковий ще один з напрямків наукової роботи викладачів інституту – це керівництво науково-дослідницькою роботою студентів. Аналіз архівних матеріалів показує, що в основному студенти набували елементарних навичок дослідницької роботи в науковому товаристві. Воно об'єднувало студентські наукові гуртки як окремі секції цього товариства. Чисельність учасників його, як і кількість секцій, кожного року змінювалась. Так, у 1958 р. працювало 8 секцій товариства: педагогіки, фізики, математики, історії КПРС і філософії, радіотехніки, автомотогурток, фото і кінодемонстратора. У них брало участь 202 студенти. Найбільше учасників було у фото та автомото гуртках – 50 та 42 студенти [5, арк. 16].

Проте уже в наступному 1959 – 1960 навчальному році працювали шість секцій товариства: історико-філософська – під керівництвом ст. викл. Ю.І. Гірмана (11 студентів), математична – керівник ст. викл. В.Л. Сабодаш (9 студентів), педагогічна – керівник ст. викл. К.П. Кондрат, технічна – керівник І.П. Євдокименко (14 студентів), радіотехнічна – керівник В.О. Йовенко (4 студенти), кінотехнічна – керівник А.П. Нижник (6 студентів). Керівництво навчального закладу критично оцінювало ефективність роботи студентського наукового товариства. Як зазначалось у звіті інституту, в секціях наукового товариства брала участь незначна частина студентів, тематика їх наукових проблем не пов'язана з роботою школи, у секціях не ставлять завдань проведення експериментів та недостатньо налагоджено керівництво з боку викладачів цією роботою [6, арк. 128]. Тобто даний напрямок роботи потребував подальшого удосконалення.

Отже, в другій половині 50-х років у педагогічному інституті основними напрямками наукової діяльності викладачів була підготовка і публікація результатів власних наукових досліджень, поширення досягнень науки серед учителів та молоді. На стадії становлення була студентська науково-дослідницька робота. Керівництво інституту і кафедр тримало під постійним контролем та критично оцінювало виконання планів наукових досліджень.

Зростання наукового потенціалу інституту відбувається на початку 60-х років. У 1960 – 1961 навчальному році збільшується кількість кафедр. За першу п'ятирічку діяльності педінституту кадровий склад збільшується в два рази. Якщо в 1955 р. він становив 33 викладачі, 6 з яких мали науковий ступінь кандидата наук, то на 1960 – 1961 навчальний рік уже працювало 66 викладачів, 15 з яких мали наукові ступені. Збільшення кількості викладачів – кандидатів наук в основному здійснювалось за рахунок захисту дисертацій. Разом з тим зміцнення кадрового потенціалу здійснювалось і за рахунок конкурсного відбору [7, арк. 12].

Із збільшенням кількості викладачів високої кваліфікації покращуються і якісні показники їх науково-дослідницької роботи. Так, у 1960 р. вийшли з друку у видавництві «Радянська школа» підручник для студентів педінститутів «Курс вищої алгебри» доцентів В.М. Костарчука та Б.І. Хацета, монографії В.Ф. Шморгуна «Активізація мислительної діяльності учнів на уроках», С.П. Марценюка «Марксизм-ленінізм про роль особи і народних мас в історії», брошура В.У. Черноуса і Н.Я. Марценюк «З історії партійної організації Чернігівщини» та ряд статей у республіканських наукових виданнях [8, арк. 1]. За графіком дирекції інституту проведені дві наукові конференції викладачів, а результати наукової діяльності обговорені на раді інституту.

Керівництво навчального закладу констатувало, що поряд із певними позитивними змінами у науково-дослідницькій роботі викладачів було і ряд недоліків у її організації. По-перше, не всі викладачі займалися науковою роботою. Найбільше таких працювало у предметних секціях «музики і співів» та «фізвиховання», а також у новоствореній кафедрі загальнотехнічних дисциплін. Загальна кількість їх,

за нашими підрахунками, становила 27 осіб [9, арк. 65]. По-друге, значна частина викладачів, а особливо асистентів мали академічне навантаження до 1000 годин, тому фактично вони не мали часу для заняття науковою роботою. По-третє, інститут не мав достатнього фінансування на наукові відрядження, а у той же час у навчальному закладі було відсутнє необхідне лабораторне обладнання для проведення експериментів і дослідів. По-четверте, у педагогічних навчальних закладах існували об'єктивні труднощі із друкуванням наукової продукції, а також не було коштів на вихід у світ «Наукових записок». По-п'яте, існувала ускладнена система захисту дисертаційних робіт, що не сприяло збільшенню кількості науково-педагогічних працівників [10, арк. 40-41].

Важливим напрямком наукової діяльності викладачів інституту були організація і керівництво науково-дослідною роботою студентів. У 60-ті роки у звітах про наукову роботу інституту давалася інформація про студентське наукове товариство. Воно об'єднувало на 1965 р. 17 студентських наукових гуртків як секцій цього товариства, у них налічувалося 233 студенти. У квітні гуртківці традиційно звітували про виконану роботу на студентських наукових конференціях. У звітах про наукову роботу інституту відзначаються успішна робота таких секцій, як математична (керівник доц. Я.А. Ройтберг), спектроскопії (керівник доц. Г.Ю. Ілляшенко), напівпровідників (керівник доц. А.Ф. Скубенко), технічної творчості (керівник І.П. Євдокименко), біологічної (керівник І.С. Рябко) [11, арк. 47].

Особливо відзначали діяльність секції напівпровідників, яка досліджувала електричні і фотоспектральні властивості сульфідів сурми, германію та інших напівпровідників. Відзначено роботу студентів цієї секції Сидорко та Мозоль. Значну практичну роботу радіофікації навчальних приміщень здійснили студенти радіотехнічного гуртка під керівництвом студента Скрипки. Творчі роботи студентів технічної секції надсилали на конкурс студентських наукових робіт [12, арк. 48].

Подібні наукові здобутки та недоліки у науковій роботі були у викладачів інституту до 1965 р., коли діяли два факультети, а кількість викладачів деякою мірою збільшувалась у залежності від збільшення набору студентів. Саме в першому десятилітті діяльності педагогічного інституту була вироблена певна система організації наукової роботи викладачів. Керівництво навчального закладу систематично контролювало роботу кафедр і окремих викладачів з виконання планів наукових досліджень.

З другої половини 60-х років розпочинається наступний етап організації науково-дослідницької роботи. Із збільшенням кількості факультетів і кафедр формуються не лише нові структурні підрозділи, а й нова система організації наукових досліджень. Збільшуються як кількісні, так і якісні показники колективних та індивідуальних результатів досліджень. З 1965 р. 30 викладачів інституту були залучені до підготовки нарисів з історії міст і сіл Чернігівщини та історії партійної організації Чернігівщини. Окрім того, щорічно виходили з друку авторські підручники та методичні посібники. Так, у 1967 р. вийшли у світ підручник доц. Т.Б. Коробової «Природознавство» для студентів факультету педагогіки і методики початкового навчання, старшого викладача В.М. Петрова – методичний посібник з викладання математики, доцента Г.Ю. Ілляшенка – методичний посібник з викладання фізики [13, арк. 2].

Окрім навчально-методичних посібників, що видавалися викладачами, кожного року збільшувалась кількість публікацій у наукових збірниках та журналах. Так, у 1968 р. на сторінках цих видань було надруковано більше 40 статей. Лише журнал «Радянська школа» надрукував 11 статей викладачів інституту.

У звітах Чернігівського педагогічного інституту другої половини 60-х років особлива увага акцентується на питаннях виконання планів наукової роботи викладачами навчального закладу. Так, у 1968 р. було заплановано завершити роботу з підготовки та друку 92 видів різного роду наукової продукції. Проте вийшло з друку 86 монографій, статей, підручників, методичних посібників. Тобто було незначне невиконання планів [14, арк. 68]. Ще більшим було недовиконання плану наукових досліджень у 1967 р. Із запланованих 60 видів наукової продукції вийшло з друку 46.

Значні позитивні зміни у науково-дослідницькій роботі викладачів відбулися у 70-х роках. Відсоток викладачів вищої кваліфікації у 1971 р. уже становив 30%, а у 1975 р. – уже 40%. За першу половину 70-х років науково-педагогічним персоналом надруковано 82 монографії, підручники і навчальні посібники загальним обсягом 459 друкованих аркушів, а також 428 наукових публікацій у фахових журналах та збірниках, загальним обсягом 259 друкованих аркушів [15, арк. 2-3].

На базі Чернігівського педагогічного інституту за п'ять років було проведено дві всесоюзні та п'ять республіканських та міжвузівських наукових конференцій. Одна із всесоюзних конференцій була організована Міністерством освіти СРСР і присвячена проблемам викладання фізики у педагогічних ВНЗ, а інша – присвячена 150-річчю з дня народження К.Д. Ушинського. 281 викладач інституту підготували доповіді й повідомлення і взяли участь у зазначених конференціях.

Викладачами кафедри методики викладання математики були розроблені автоматизовані пристрої для контролю знань студентів «Чернігів 1» та «Чернігів 2». Викладачами кафедри фізики підготовлені уроки фізики для республіканського телебачення та методичні матеріали з використання телевізорів для проведення лекційних занять в інституті.

Відбуваються якісні зміни і у студентській науковій роботі. За 1971 – 1975 рр. зросла кількість студентських наукових гуртків з 25 – у 1971 р., у яких брали участь 424 студенти, до 46 – у 1975 р. і було 848 гуртківців. За вказаний період на конкурси студентських наукових робіт було подано 111 робіт, з них 25 були відзначені дипломами і преміями. У наукових виданнях опубліковано 8 статей студентів у співавторстві із їх науковими керівниками [16, арк. 85].

З 1973 р. вперше в історії інституту розпочалось виконання господарсько-договірної тематики науковцями навчального закладу на суму 11200 крб. Виконання даного виду роботи було пов'язане з впровадженням у виробництво нових науково-технічних винаходів і підвищенням ефективності виробничих процесів. Першу тему, розраховану на два роки, «Дослідження можливостей підвищення ланцюгових приводів шляхом використання нових конструкцій елементів ланцюгового контура» виконували викладачі кафедри загальнотехнічних дисциплін під керівництвом кандидата технічних наук О.І. Пилипенка спільно з Гомельським науково-дослідним інститутом механіки металополімерних систем АН БРСР.

Другу господарську тему «Дослідження фазових і структурних перетворень у вольфрамівій сталі» виконували викладачі кафедри фізики спільно з інститутом металофізики АН УРСР під керівництвом кандидата фізико-математичних наук А.С. Медвіда. У 1974 р. викладачами інституту виконувались три господарські теми на суму 23500 крб., а у 1975 р. – чотири, на суму 31500 крб. [17, арк. 83].

Проте й на середину 70-х років викладачі інституту не позбулися розрізненості наукової тематики та дрібних тем дослідження. Мало викладачів працювали над докторськими дисертаціями. Керівництво інституту пропонувало докорінно змінити перспективне планування науково-дослідницької роботи у педагогічних ВНЗ. Зважаючи на потреби розвитку освітньої галузі та здійснення виховання молоді необхідно було науково-дослідним інститутам чи координаційним центрам Міністерства освіти УРСР давати педвузам завдання у цьому напрямку. Окрім того, потребував змін порядок виконання господарської тематики, надавши інститутам більше можливостей для підписання договорів про співробітництво.

Керівництвом інституту пропонувалось галузевому міністерству розробити чіткі критерії оцінки результатів наукової діяльності викладачів вишів, поставивши в залежність обсяги виконаної наукової роботи від виконання академічного навантаження. Для зміцнення кадрового потенціалу провінційних навчальних закладів вважали за необхідне збільшити для них кількість посад старших наукових співробітників та місць у цільовій аспірантурі. Потребувала змін існуюча система друкування результатів наукових досліджень викладачів у республіканських збірниках, де частіше публікувалися статті столичних науковців [18, арк. 116-117].

У другій половині 70-х років науково-дослідницька робота викладачів

інституту мала ще більші здобутки. Вийшли з друку сім монографій, одна з яких була колективною, а саме: «Очерки истории Черниговской областной партийной организации», яка видана у видавництві «Політична література України» у 1980 р. обсягом 21,3 друкованих аркушів. До авторського колективу цього видання входили викладачі суспільних кафедр, доценти: М.М. Острянюк, С.П. Марценюк, М.Н. Кононенко, В.К. Молочко, І.П. Неліп, М.Г. Пушкаренко, Н.В. Тимчук, Ф.Й. Стрельченко. Окрім того, доцент М.М. Артеменко у 1978 р. видав у видавництві «Просвещение» книгу «Природа и эстетическое воспитание», а інші видання вийшли в світ уже в 1980 р. Доцент В.Г. Гетта у видавництві «Радянська школа» видав монографію «Проблемне навчання на уроках праці», доцент І.С. Матюшко – «Активізація навчання студентів», доцент М.І. Колесник у видавництві «Мистецтво» – «Людяність прекрасного», доцент Д.М. Букович у Закарпатському видавництві «Карпати» видав угорською мовою книгу - «Реакційна діяльність уніатської церкви», а монографія доцента О.Я. Куриша «Системи принципів навчання у радянській школі» була депонована в Київському державному університеті імені Т.Шевченка [19, арк. 109-110].

З 1976 до 1980 років викладачі інституту видали 17 підручників та методичних посібників для студентів ВНЗ. Ректор педінституту професор В.М. Костарчук видав у видавництві «Вища школа» підручник для студентів фізико-математичних факультетів педагогічних інститутів «Алгебра і теорія чисел» у двох частинах. Перша частина цієї книги вийшла у світ в 1976 р. обсягом 25 друкованих аркушів, а друга частина – у 1980 р. обсягом 25,5 друкованих аркушів. Навчальні посібники для студентів педінститутів видали у видавництві «Вища школа» професор Л.М. Вивальнюк «Числові системи» та доцент З.Г. Шефтель «Теорія ймовірності», обсягом 10 і 9 друкованих аркушів. Викладачі математики, доценти В.Н. Боровик, І.С. Матюшко та Е.В. Рафаловський у видавництві «Вища школа» в 1978 р. видали навчальний посібник для студентів математичних факультетів педвишів «Практикум з розв'язування задач з геометрії». Доцент В.Н. Боровик у співавторстві з викладачами інших навчальних закладів у 1980 р. видав навчальний посібник «Математика» для студентів факультетів підготовки учителів початкових класів. Інші методичні видання, підготовлені викладачами інституту, стосувалися рекомендацій та вказівок студентам з вивчення різних навчальних дисциплін. Разом з тим викладачі інституту видали 8 навчальних посібників та методичних рекомендацій для учителів загальноосвітніх шкіл загальним обсягом 33,4 друкованих аркушів [20, арк. 111-115].

За другу половину 70-х років викладачами 20 кафедр педагогічного інституту видано 280 наукових статей обсягом 144,4 друкованих аркушів, а загальна чисельність виданої наукової продукції становила 494 публікації, загальним обсягом 485,7 друкованих аркушів [21, арк. 117-118].

Значно зростали обсяги виконаної господарської тематики. Якщо у 1976 р. об'єм науково-дослідницьких робіт складав 53 тисячі карбованців, то в 1977 р. – 54,5 тисяч, у 1979 р. – 121,1 тисяч, а у 1980 р. – 142,1 тисячі карбованців [22, арк. 3].

Наукові напрямки господарської тематики були поєднані з відповідними колективними темами кафедр. Разом з тим науковий потенціал окремих кафедр інституту приводив до виникнення науково-дослідницьких осередків. Так на кафедрі фізики за планами науково-дослідницьких робіт виконувалась колективна тема з дослідження фізичних властивостей напівпровідникових кристалів, яку очолював доцент М.І. Гриценко. Ця ж тема була безпосередньо пов'язана з розробкою господарської проблеми. На кафедрі загальної історії старший науковий співробітник Е.В. Яковенко керувала виконанням госптеми «Охоронні розкопки археологічних пам'яток в зоні будівельних робіт м. Чернігова», яка була складовою частиною наукових досліджень кафедри.

Науково-дослідницька робота студентів набула певної системи і розпочиналась вона з формування елементів дослідження на навчальних заняттях, при виконанні лабораторних робіт, педпрактики, курсових та дипломних робіт. На всіх факультетах, починаючи з 5 семестру вивчався курс «Основи наукових досліджень». Теоретична

частина курсу складалась із двох частин: «Основи наукових досліджень в галузі психолого-педагогічних наук» та «Основи наукових досліджень в галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук». Для проведення практичного курсу студенти поділялись на підгрупи, отримували конкретні теми наукових досліджень, які мали завершуватися дипломними проектами, науковими статтями, рефератами, роботами, що відбиралися на конкурс студентських наукових робіт.

Протягом 1976 – 1980 рр. в інституті працювало більше 50 студентських гуртків та секцій, в яких брало участь біля 80% студентів денного відділення (у 1976 р. – 52 гуртки, де брало участь 1620 студентів, а у 1980 р. – 54 гуртки і було 2088 учасників). Головним результатом роботи студентських гуртків було більш глибоке вивчення навчальних дисциплін, стимулювання інтересу до наукових досліджень, підготовка до участі в наукових конференціях, конкурсах та предметних олімпіадах. Так, на республіканський тур VII Всесоюзного конкурсу студентських наукових робіт з суспільних дисциплін (1977 р.) було подано 34 наукові роботи, 16 з яких були відзначені дипломами. Наступного року на цей конкурс уже направили 54 роботи, 26 – з них були відзначені дипломами 1 – 3 ступенів.

Збільшувалась кількість учасників на республіканському конкурсі студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук. Так, у 1977 – 1978 навчальному році було направлено на конкурс 12 робіт, одна з них відзначена дипломом. У наступному навчальному році вже 3 роботи були відзначені дипломами, а у 1979 – 1980 навчальному році з 16 робіт було відзначено дипломами 8 робіт [23, арк. 6-7].

Зростала також кількість учасників наукових конференцій. Так, на республіканській конференції 1976 р. взяли участь 13 студентів, 4 з них були рекомендовані та взяли участь у всесоюзній конференції, а у 1980 р. 26 студентів виступили з доповідями на республіканській конференції, 3 з яких виступили на всесоюзній конференції.

На початку 80-х років відбулась зміна ректора інституту. 12 січня 1982 р. керівником педагогічного інституту призначено професора О.Ф. Явоненка. Проте в організації наукової роботи викладачів не відбулось змін. Вони продовжували видавати підручники і навчальні посібники, монографії та статті у наукових виданнях, розробляли держбюджетні та госпдоговірні теми, виступали з доповідями на міжнародних, всесоюзних і республіканських наукових конференціях, керували науково-дослідницькою роботою студентів. Так, у 80-х роках кількісні показники видання підручників та навчальних посібників була майже на одному рівні. У 1982 р. їх видано 4. Разом з тим опубліковано 136 статей у наукових виданнях загальним обсягом 145,3 друкованих аркушів. У 1983 р. видавничі обсяги дещо зменшились, адже було видано всього 3 підручники та навчальні посібники, один з них - для студентів педінститутів, а два – для школярів. Проте кількість опублікованих статей збільшилась до 165, але загальний обсяг видань зменшився до 115,5 друкованих аркушів [24, арк. 6].

У 1985 р. видання підручників та навчальних посібників збільшилось до восьми, з них два – для студентів ВНЗ та шість – для школярів. Видано також 135 статей у наукових виданнях. Загальний обсяг видань збільшився до 147,5 друкованих аркушів [25, арк. 6].

Вісім підручників та навчальних посібників було видано і в 1986 р. Окрім того вийшло з друку 7 методичних розробок, 12 брошур і 157 наукових статей та тез. Загальна кількість наукових публікацій становила 186 одиниць загальним обсягом 136,5 друкованих аркушів [26, арк.26].

З 1986 р. і до кінця 80-х років вийшло в світ 1109 наукових публікацій, з них 10 монографій, 34 підручники та навчальні посібники. Найбільше публікацій мали викладачі кафедр загальної фізики – 123, кафедри історії СРСР та УРСР – 105. Проте 82 викладачі (22,1%) за 1987 – 1989 рр. не мали жодної публікації, зокрема на кафедрі фізвиховання 14 викладачів з 15 не мали публікацій, не друкувались також у наукових виданнях викладачі кафедри цивільної оборони та медичної підготовки [27, арк. 40].

Аналіз архівних матеріалів дає можливість стверджувати, що у 80-х роках у звітах про наукову роботу акцентувалася увага на виконанні викладачами інституту госпдоговірних і держбюджетних тем, які досліджувалися за планами, починаючи від Академій наук СРСР та УРСР і завершуючи планами кафедр. Так, на 1983 р. викладачами інституту розроблялися 119 тем, з них 7 – госпдоговірних, 6 тем були включені до координаційних планів наукових рад АН СРСР та УРСР, 13 тем входили до комплексних цільових програм Міністерства освіти УРСР «Наука», інші стосувалися кафедральних планів. Госпдоговірні теми в основному виконували викладачі фізико-математичного факультету, а саме 6 тем на суму 125 тисяч карбованців і одна тема сільськогосподарська на суму 3,8 тисяч [28, арк. 17, 19].

Кількість наукових тем, які розроблялись в педінституті у 80-ті роки, була в межах 100 – 120. Так, у 1985 р. їх кількість становила 98 тем, 4 з яких були включені до всесоюзних, 7 – до республіканських і 12 – до відомчих планів науково-дослідницької роботи. Госпдоговірні тематика виконувалась викладачами і співробітниками 5 кафедр: 9 кандидатів наук та 14 осіб навчально-допоміжного персоналу. Договорів з підприємствами підписано на суму 113 тисяч карбованців. У звітах про наукову роботу особливо відзначається робота кафедри фізики на чолі з доц. М.І. Гриценком. Викладачі і співробітники виконували госпдоговірні роботи з підприємствами міст Харкова та Києва, обладнали в підвальному приміщенні лабораторію рідких кристалів, яка, за словами завідувача відділом Інституту кристалографії АН СРСР професора Л.М. Блінова, за обладнанням та корисністю і цінністю досліджень була на рівні кращих лабораторій СРСР [29, арк. 18].

Аналіз архівних документів свідчить, що протягом 80-х років у науково-дослідній роботі, й в тому числі у виконанні госпдоговірних тем, брала участь значна кількість студентів. Так, у 1982 р. із 2314 студентів денної форми навчання брали участь у науковій роботі 2105 студентів, у тому числі із психолого-педагогічних наук – 1177. Працювали 56 студентських гуртків, у яких брали участь 1118 студентів. Технічні витвори студентів були відзначені шістьма авторськими свідоцтвами, один експонат був представлений на Виставці досягнень народного господарства УРСР. Члени студентського конструкторського бюро отримали 4 медалі ВДНГ СРСР та 4 дипломи республіканської виставки «Юні техніки», а також понад 20 грамот і дипломів обласних і міських конкурсів і виставок технічної творчості [30, арк. 2, 34].

У 1985 р. учасники студентського конструкторського бюро брали участь у 2 всесоюзних (4 експонати) та 2 республіканських (6 експонатів) виставках і отримали 3 атестати головного комітету ВДНГ СРСР, 4 бронзові медалі і 4 дипломи ВДНГ УРСР, 2 грамоти всесоюзних виставок технічної творчості молоді. Кількість студентських гуртків у 1985 р. збільшилася до 71, але гуртківців у них зменшилося до 935 осіб. У звітах інституту особливо відзначались керівники студентських гуртків доц. М.І. Гриценко – гурток з вивчення властивостей рідких кристалів, асистент М.М. Сердюк та ст. викладач І.П. Євдокименко – гурток навчально-виробничого проектування і конструювання, старший викладач Т.П. Демченко – краєзнавчий гурток та Е. В. Яковенко – археологічний гурток. Позитивним результатом роботи студентських наукових гуртків стало те, що колишні студенти-гуртківці фізичного факультету О.Ситніков, В. Завадський, Виноградов, Зданчук після закінчення інституту продовжили роботу в науково-дослідному відділі. Колишній гуртківець О.В. Рогоза підготував до захисту кандидатську дисертацію із властивостей рідких кристалів [31, арк. 3, 33].

На початку 90-тих років результати наукової діяльності викладачів педагогічного інституту мали ще вищі показники у порівнянні з попередніми. Це можна пояснити не лише збільшенням кількісного і якісного складу науковців, а й більш інтенсивною їх роботою. Так, у 1990 р. загальна кількість опублікованих робіт становила 492 одиниці, обсягом 307,4 друкованих аркушів. Із цієї кількості публікацій 189 становили тези доповідей на наукових конференціях, у республіканських наукових виданнях опубліковано 178 статей, а 62 – у всесоюзних виданнях, 42 – методичні розробки, 8 робіт – у збірниках наукових праць, 11 монографій навчально-методичного характеру, 2 роботи опубліковані за кордоном.

Кращими за науковими досягненнями відзначені кафедри історії і археології УРСР – 105 публікацій, 46 – мали викладачі кафедри початкових класів, 31 – у викладачів кафедри історії культури. Не мали опублікованих матеріалів викладачі кафедр фізвиховання, цивільної оборони та військової кафедри [32, арк. 142].

На початку 90-х років збільшилися обсяги виконання госпдоговірної тематики. Якщо у 1989 р. їх обсяг становив 148 тисяч карбованців то у 1990 р. – 189,8 тисяч. Основний обсяг цих робіт виконували викладачі і співробітники кафедр загальної фізики, початкових класів, історії і археології УРСР, загально технічних дисциплін. 82 студенти брали участь у виконанні цих робіт, за що їм нараховувалася заробітна плата [33, арк. 143].

Особливу увагу кафедри інституту зосереджували на науково-дослідницькій роботі студентів. У інституті працювало 76 гуртків, де брали участь 579 студентів. Коло інтересів гуртківців розподілялося наступним чином: технічні науки – 167 студентів, 144 – психолого-педагогічні науки, 45 – суспільні науки. 31 студент опублікували свої статті у наукових виданнях, 4 студенти, наукові керівники яких працювали на кафедрах хімії, математики, загальної фізики та історії і археології УРСР, зайняли призові місця на республіканській студентській олімпіаді, а Коновець І. зайняв призове місце на всесоюзній олімпіаді з хімії [34, арк. 143].

Отже, на другому етапі організації наукової роботи, який тривав від другої половини 60-х і до початку 90-х років, у педагогічному інституті зростає кількість факультетів до шести і формується у новостворених структурних підрозділах нова система організації наукових досліджень.

1991 – 1992 навчальний рік став першим роком організації науково-дослідницької роботи в педагогічному інституті незалежної держави Україна, і розпочався третій етап організації наукової роботи. Саме з вересня 1992 р. було започатковано ще один з напрямків наукової діяльності навчального закладу, а саме підготовка викладачів високої кваліфікації. В інституті відкрили аспірантуру за спеціальностями: 01.01.02 – «Диференційні рівняння», 01.03.03 – «Геліофізика і фізика сонячної системи», 01.04.07 – «Фізика твердого тіла», 03.00.04 – «Біохімія», 07.00.02 – «Вітчизняна історія». Управління атестації науково-педагогічних працівників затвердило план прийому до аспірантури інституту у 1992 р. в кількості 6 аспірантів. Науковими керівниками стали О.Ф. Явоненко, Я.А. Ройтберг, М.І. Гриценко, І.К. Коваль і М.К. Бойко [35, арк. 18].

Загальна кількість опублікованих наукових робіт у 1991 р. дещо зменшилась і становила 403 роботи загальним обсягом 277 друкованих аркушів, у тому числі 18 підручників, навчальних посібників та монографій, 21 робота опублікована за кордоном [36, арк. 2].

Загальний обсяг госпдоговірних робіт складав 380 тисяч карбованців. Причому при значній інфляції того часу це була незначна сума. Разом з тим у річному звіті роботи навчального закладу ректор О.Ф. Явоненко наголошував, що з розвитком ринкової економіки попит керівників підприємств на виконання госпдоговірних тем значно зменшився. Проте ректорат домігся від Міністерства освіти значного збільшення держбюджетного фінансування наукових досліджень. Якщо у 1991 р. воно становило лише 3 тисячі карбованців, то у 1992 р. – 803 тисячі. Ці дослідження проводили викладачі кафедр: фізики, історії і археології України, загальної історії, хімії, основ матеріалознавства і трудового навчання, математики [37, арк. 18-19].

Важливою подією для дослідників історії Чернігівщини став вихід у світ в березні 1995 р. першого номера всеукраїнського історико-краєзнавчого просвітницького журналу «Сіверянський літопис». Одним з ініціаторів його створення виступив Чернігівський державний педагогічний інститут імені Т.Г. Шевченка. Журнал ставив за мету розкривати сторінки історії Сіверського краю та наукові розвідки дослідників інших регіонів й зробити їх надбанням численних науковців, краєзнавців, шанувальників старовини. З часом на його сторінках друкувались статті з філософії, економіки, філології.

«Сіверянський літопис» швидко завоював авторитет у чисельних читачів не

лише в Україні, а й далеко за її межами. Повні комплекти видання зберігаються у вісімнадцяти базових освітніх, культурологічних наукових установах чотирьох країн світу. З 1999 р. публікації журналу згідно з Постановою Вищої атестаційної комісії України зараховуються до результатів дисертаційних робіт з історії, філософії, філології та економіки [38, с. 4]. Це друковане видання стало дуже популярним серед дослідників історії педагогічного інституту, а також серед студентів.

Науково-дослідницькою роботою у 1991 р. було зайнято 675 студентів, 23 з них брали участь у виконанні госпдоговірної тематики. Співавторами опублікованих наукових праць стали 27 студентів. На базі основних напрямків наукових досліджень в інституті склались наукові школи під керівництвом проф. М. І. Гриценка, Я. А. Ройтберга, О. Ф. Явоненка, М. К. Бойка [39, арк. 29].

Підсумки роботи аспірантури протягом 4 років були підведені на раді педагогічного інституту в листопаді 1996 р. Перші 5 випускників аспірантури 1995 р. «виявили дуже тривожні симптоми», жоден з них не подав дисертації до захисту. Подібна ситуація склалася з п'ятьма випускниками аспірантури другого випуску 1996 р. Проректор з наукової роботи пропонував раді інституту змінити підбір кандидатур вступників до аспірантури не вчорашніх випускників інституту, а учителів шкіл. Це давало б змогу ще до вступу до аспірантури скласти екзамени кандидатського мінімуму, а перебуваючи в аспірантурі, проводити дисертаційні дослідження. З подібними результатами підготовки наукових кадрів марно сподіватися на формуванні резерву викладацького складу з допомогою аспірантури.

На 1996 – 1997 навчальний рік в аспірантурі педагогічного інституту навчалось 32 аспіранти, 8 з них – за цільовими направленнями інших ВНЗ. Окрім того, в інших вишах та науково-дослідницьких інститутах за цільовими направленнями педінституту навчалися 5 осіб у докторантурі та 12 осіб у аспірантурі. Для покращення результативності підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації в аспірантурі рада інституту вирішила особливу увагу зосередити на покращенні науково-дослідницької роботи студентів. Даний вид роботи значною мірою зводився до виконання суто навчальних форм роботи – виконання курсових та дипломних робіт. Робоча група, що перевіряла роботу факультетів, не виявила у протоколах засідань рад питань, де б розглядалися проблеми пошуку нових форм та удосконалення організації студентської наукової роботи.

Рада інституту визнавала, що завдання підготовки викладачів вищої кваліфікації інститут виконував не повною мірою. Адже з 5 випускників першого випуску викладачами інституту працює лише 2, а з наступного випуску влаштовано трьох випускників і то лише на 0,5 ставки. Невтішною була ситуація і з тими випускниками аспірантури, що навчалися в інших наукових центрах за рахунок коштів інституту. Так, після направлення двох випускників індустріально-педагогічного факультету до аспірантури Українського науково-дослідного інституту педагогіки, вони не повернулися до інституту, а влаштувалися на роботу до школи міліції. Колишнього викладача інституту, випускника аспірантури Інституту історії НАН України ледь влаштували на 0,5 ставки асистента. Залишалися невлаштованими на профільну роботу значна кількість випускників [40, арк. 190-192].

Для подолання проблем, що існували в роботі аспірантури, радою інституту було вказано на необхідність чіткого виконання планів підготовки науково-педагогічних кадрів, та визначення перспективи у формуванні замовлень місць в аспірантурі.

Кількість наукових галузевих проблем, що розроблялися викладачами інституту в 90-ті роки, дещо збільшувалась. Якщо у 1994 р. їх було 45, то у 1995 р. – 52, у 1996 р. – 68, така ж кількість була і в 1997 р. Обсяг держбюджетних виконаних НДР становив у 1994 р. – 64 тисячі гривень, у 1995 р. – 52 тисячі, у 1996 р. – 65 тисяч, а у 1997 р. – 52 тисячі гривень.

Характерною особливістю періоду 90-х років було поступове зменшення обсягу госпдоговірної тематики. Так, у 1994 р. він становив 4,9 тисяч гривень, у 1995 р. – 1,8 тисяч, 1996 р. – 2,1 тисяч гривень [41, арк. 111].

Загальний обсяг наукових публікацій незначною мірою збільшувався. У 1994 р.

він становив 314 друкованих аркушів, у 1995р. – 320, а у 1996 р. – 330 друкованих аркушів. Вийшло з друку у 1994 р. 6 монографій обсягом 80 друкованих аркушів, у 1995 р. – 5 монографій (55 друкованих аркушів), 1996 р. – 6 монографій (90 друкованих аркушів). Дещо збільшилась кількість наукових розробок спільно із зарубіжними партнерами. Якщо у 1994 р. їх було 11, то 1996 р. їх стало 12.

Наукові розробки викладачів і співробітників інституту відзначались медалями та преміями. Так, у 1994 і 1995 рр. відзначено трьома, а у 1996 р. – п'ятьма преміями та медалями. За цей же час було отримано по 4 ліцензії і авторські свідоцтва [42, арк. 112].

В педагогічному інституті протягом тривалого часу накопичений певний досвід організації і проведення науково-дослідної роботи студентів. Головними формами її стали проблемні групи, гуртки, які працювали на кафедрах усіх факультетів. Регулярними стали студентські наукові конференції на факультетах, участь студентів у наукових творчих колективах викладачів, які працюють над реалізацією держбюджетних та госпдогвірних досліджень. Науково-дослідницька робота стала також складовою частиною навчання у виші. Проте протягом 80-90-х років не виправдали себе студентські структури координації наукової роботи. Створена рада студентського наукового товариства стала існувати формально. Наукова частина не змогла знайти нові форми активізації наукової роботи студентів.

Перший напрям і складова частина наукової роботи охоплював навчальний процес протягом усіх років навчання. Реалізація цього завдання здійснювалась шляхом підготовки рефератів, курсових та дипломних робіт, освоєння елементів дослідницької роботи під час практичних і лабораторних занять. Саме цей напрямок роботи став обов'язковим для викладачів усіх кафедр. Проте із навчальних планів майже всіх факультетів (за винятком індустріально-педагогічного) вилучено спеціальний курс «Основи науково-дослідницької роботи». Це привело до загального зниження якості дипломних робіт, зменшення в них наукового пошуку.

Потребувало також посилення уваги викладачів кафедр до тієї частини студентів, які в процесі навчання проявляли нахил до дослідницької роботи. Саме таким чином необхідно було формувати резерв аспірантів і майбутніх викладачів. Кожного року державні комісії інституту рекомендували від 20 до 25 студентів до вступу в аспірантуру. Близько 25% від кількості рекомендованих вступали до аспірантури і приблизно така ж кількість складала екзамени кандидатського мінімуму поза аспірантурою. У 90-х роках в педінституті дійшли до системи самозабезпечення кадрами вищої кваліфікації за схемою: студент – спеціаліст – кандидат наук. Але результати діяльності аспірантури інституту були досить низькими. З 15 випускників аспірантури захистили дисертацію на 1997 р. лише 3 колишні аспіранти. Показник ефективності складав 20% [43, арк. 137-138].

Аспірантура до певної міри стала стимулом для активізації наукової роботи серед студентів. Крапці студенти дістали можливість для підготовки дисертаційних робіт. Однак не всі факультети і кафедри могли використати таку можливість, адже у них не було спеціалістів вищої кваліфікації, які б здійснювали підготовку аспірантів. Так, на 1997 р. 7 провідних викладачів історичного факультету керували 19 аспірантами, 5 викладачів фізико-математичного факультету керували 11 аспірантами, 3 викладачі хіміко-біологічного факультету керували 3 аспірантами, 1 викладач індустріально-педагогічного факультету керував 1 аспірантом. Але на факультетах підготовки учителів початкових класів, фізвиховання підготовка аспірантів не проводилася, хоч ці факультети потребували поліпшення свого якісного складу викладачів [44, арк. 142].

Таким чином за сорокачотирьохрічну історію Чернігівського педагогічного інституту удосконалювалась вся система організація наукової роботи. У першому десятиріччі діяльності інституту головна увага була зосереджена на формуванні в свідомості кожного викладача необхідності виконання наукових досліджень як необхідної умови реалізації індивідуального плану роботи. Окрім того, були впроваджені основні напрямки даного виду діяльності, типові для вищої педагогічної школи. На другому етапі, який тривав з другої половини 60-х років до початку

90-х, коли збільшилася кількість факультетів до шести, виникла необхідність формування системи організації наукової діяльності на новостворених факультетах. З покращенням якісного складу викладачів були підвищені завдання з видання наукової продукції у вигляді підручників, методичних посібників, а також розширення планів госпдогвірної тематики та створення перших науково-дослідних осередків. Значно результативнішим стало керівництво науково-дослідницькою роботою студентів.

З утворенням незалежної держави Україна у серпні 1991 р. розпочинається третій етап організації наукової роботи Чернігівського педагогічного інституту. Характерною особливістю його стала поява важливого напрямку підготовки викладачів високої кваліфікації через інститутську аспірантуру. У 90-х роках в педінституті дійшли до системи самозабезпечення кадрами вищої кваліфікації за схемою: студент – спеціаліст – кандидат наук.

Збільшуються обсяги публікації наукової продукції. Науковий потенціал викладачів інституту спричинив розширення науково-дослідницьких осередків та виникнення наукових шкіл під керівництвом провідних професорів інституту. Внаслідок цього ЧПІ почав відігравати роль провідної наукової інституції Сіверянського краю.

1. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-608, оп. 2, спр. 182, 47 арк.
2. Там само.
3. Там само.
4. Там само, спр. 252, 43 арк.
5. Там само.
6. Там само, спр. 262, 161 арк.
7. Там само, спр. 284, 46 арк.
8. Там само, спр. 292, 88 арк.
9. Там само.
10. Там само.
11. Там само, спр. 432, 69 арк.
12. Там само.
13. Там само, спр. 491, 100 арк.
14. Там само, спр. 517, 89 арк.
15. Там само, спр. 604, 143 арк.
16. Там само.
17. Там само.
18. Там само.
19. Там само, спр. 946, 128 арк.
20. Там само.
21. Там само.
22. Там само.
23. Там само.
24. Там само, спр. 1177, 43 арк.
25. Там само, спр. 1237, 80 арк.
26. Там само, спр. 1287, 65 арк.
27. Там само, спр. 1446, 244 арк.
28. Там само, спр. 1119, 79 арк.
29. Там само, спр. 1237, 80 арк.
30. Там само, спр. 1098, 63 арк.
31. Там само, спр. 1237, 80 арк.
32. Архів ЧНПУ, ф. р-608, оп. 1, спр. 1534, 164 арк.
33. Там само.
34. Там само.
35. Там само, спр. 1680, 95 арк.
36. Там само, спр. 1658, 118 арк.

37. Там само, спр. 1680.
38. Воїнов С. Від укладача // Сіверянський літопис / Всеукраїнський науковий журнал. – 2003, № 2-3, 352 с.
39. Архів ЧНПУ, ф. р-608, оп. 1, спр. 1680.
40. Там само, спр. 2127, 221 арк.
41. Там само, спр. 2183, 152 арк.
42. Там само.
43. Там само, спр. 2185, 204 арк.
44. Там само.

В статье речь идёт об основных направлениях организации научной работы в Черниговском педагогическом институте за период его 44-летней истории. Рассматриваются отдельные этапы и особенности её организации. Сделаны выводы о формировании системы научной работы на протяжении всего периода жизнедеятельности педагогического института.

Ключевые слова: научная работа, научно-исследовательская работа студентов, издание статей, монографий, учебников, выполнение хоздоговорных тем, аспирантура.

The article deals with main directions of scientific work' management in Chernihiv Teachers-Training institute during its 44-years' history. Some stages and peculiarities of its management are analyzed. The author made conclusions about forming of a system of scientific work during all period of Chernihiv Training institute's life-sustaining activity.

Keywords: scientific work, student's scientific work, publishing of articles, monographs, textbooks, conducting self-supporting basis' themes, postgraduate department.

